

Віра Мелещенко,
(Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка)

Людмила Черній
(Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка)

МОВНІ ЗАСОБИ МОДЕЛЮВАННЯ СІМЕЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті розглядаються мовні засоби художнього моделювання сімейної самоідентифікації в тексті та можливості вивчення феномену самоідентичності з позицій перцептуальних образів. Проведено лінгвостилістичний аналіз мовного матеріалу, зокрема лексико-семантичних засобів, за допомогою яких реалізується вербалізація ідентичності в художньому тексті.

Ключові слова: лексико-семантичні засоби мови, метафора, перцептуальні образи, самоідентифікація, художній твір.

Вера Мелещенко, Людмила Черний. ЯЗЫКОВЫЕ СРЕДСТВА МОДЕЛИРОВАНИЯ СЕМЕЙНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

В статье рассматриваются языковые средства художественного моделирования семейной самоидентификации в тексте и возможности изучения феномена самоидентичности с позиций перцептуальных образов. Проведен лингвостиллистический анализ языкового материала, в частности лексико-семантических средств, с помощью которых реализуется вербаллизация идентичности в художественном тексте.

Ключевые слова: лексико-семантические средства языка, метафора, перцептуальные образы, самоидентичность, художественный текст.

Vira Meleshchenko, Liudmyla Chernii. LANGUAGE MEANS OF ARTISTIC MODELLING OF SELF-IDENTITY IN A LITERARY TEXT

The article deals with language means of artistic modelling of family self-identification in the text and the possibility of studying the phenomenon of self-identity in the framework of perceptual images. A linguistic and stylistic analysis of the linguistic material is carried out, in particular of lexical and semantic means through which the verbalization of identity in the literary text is realized.

Keywords: lexical and semantic means of the language, metaphor, perceptual images, self-identity, fictional text.

Сучасній лінгвістиці притаманний зростаючий інтерес до вивчення стилістичних прийомів та експресивних засобів мови та їх використання, що дозволяє здійснювати виразнішу та глибшу презентацію змісту художнього твору, детально змальовувати художні образи [2] та розглядати як частину проблеми, яка сприяє вивченню комунікації загалом та самоідентифікації себе в навколишньому середовищі [6, с. 392].

Саме через самоідентифікацію людина формує своє неповторне «я», що виступає основою для визначення життєвих стратегій у взаєминах із соціальним оточенням, адже у процесі самоідентифікації особистість усвідомлює своє становище в суспільстві. Сім'я є тим началом, де формуються основи особистості та її цінності, що гарантує успішну адаптацію в соціумі, оскільки сім'я як соціалізуюча структура зображує людину не лише як біологічну одиницю, але й як індивіда з певними соціальними, культурними і моральними якостями.

Найважливішою функцією сім'ї, поряд із соціалізацією, визнається самоідентифікація особистості. Сімейна самоідентифікація трактується як двобічний процес, що передбачає встановлення відповідностей між сімейними відносинами та вже прийнятими конкретним соціумом наявними суспільними нормами [3, с. 19]. При цьому мова зі всім багатством її стилістичних прийомів образного вживання не лише дозволяє нам увійти у свідомість соціуму, але також має великий вплив на формування цієї свідомості, а саме на формування самоідентифікації себе у навколишньому середовищі.

Однією з проблем дослідження мовних засобів вираження сімейної самоідентифікації в тексті є те, що в художньому творі спостерігається численний арсенал стилістичних засобів, за допомогою яких його автор презентує глибинний сенс, свій психологічний стан у момент написання твору, в тому числі, віднаходження свого місця в сім'ї, формування самоідентифікації в навколишньому середовищі [4, с. 138]. Саме тому вивчення лексико-семантичних засобів моделювання сімейної самоідентифікації зумовлює актуальність запропонованої наукової розвідки.

У лінгвістиці дослідження художнього тексту, зокрема проблеми стилістичного аналізу художнього твору, представлено у працях таких відомих лінгвістів, як В. Кухаренко, І. Колегаєва, Ю. Лотман, Л. Мацько, Л. Пустовіт, Л. Ставицька. Теоретичним підґрунтям дослідження стали наукові праці Ю. Хабермаса, В. Хесле, П. Гнатенка, де розглядаються питання національної (колективної) та індивідуальної ідентичності. Проблемам формування національної та етнонаціональної ідентичності присвячені наукові дослідження М. Обушного. Різні аспекти етнічної та національної ідентичності та проблеми етноцентризму, пов'язані з самоідентифікацією особистості, знайшли відображення в працях І. Вільчинської. О. Васильченко порушує питання формування національної ідентичності, ролі етнічної ідентичності в її соціальній адаптації та сімейних аспектів процесу соціокультурної самоідентифікації особистості. У наукових працях О. Дерикоз, М. Горлач розглянуто та осмислено, як життєва позиція особистості співвідноситься з художньою літературою та підсилюється мовними одиницями в тексті [1]. Вивчення ж мовних засобів моделювання сімейної самоідентифікації в художньому творі досі залишається поза увагою українських лінгвістів.

Мета статті полягає у вивченні лексико-семантичних засобів моделювання сімейної самоідентифікації у художньому тексті на матеріалі творів англійської письменниці Доріс Лессінг, а одним із завдань є аналіз процесу формування ідентичності через автобіографію і його реалізація крізь призму пам'яті, історії лексико-семантичними мовними засобами.

Складна тема віднаходження свого місця в сім'ї розкривається в автобіографічному романі Доріс Лессінг «Under My Skin», де мнемонічне оповідання виступає засобом самовираження авторки і використовується нею для передачі сокровених думок і почуттів. У текстах ми зіткнулися із зіставленням певних мовних одиниць у послідовності поступового наростання їх смислового чи емоційного значення. Одним із засобів емоційного забарвлення мовних засобів є вживання слів у переносному значенні, яке є похідним від прямого й асоціюється з ним.

Письменниця народилася в складний історичний період, коли Європа перебувала у стані війни, і саме цей трагізм Лессінг переносить на своє життя: And there I was born on the 22nd October 1919. My mother had a bad time. It **was a forceps birth**. My face was **scarred** purple for days. Do I believe this **difficult birth scarred** me – that is to say, my nature? Who knows. I do know that to be born in the year 1919 when half of Europe was a **graveyard**, and people were dying in millions all over the world – that was important [5, с. 8]. Власне, народження дівчинки за допомогою хірургічного втручання (**a forceps birth**) і нанесена травма, що асоціюється із цією подією, нашоухує читача на проведення паралелей із травмами, нанесеними війною. Невипадковим є вибір дієслова **to scar**, що вживається в тексті і в прямому (**my face was scarred**), і в переносному значенні (**the difficult birth scared me – that is to say, my nature**). Використовуючи ще одну метафору, Лессінг порівнює Європу з кладовищем (**Europe was a graveyard**). Усе це демонструє, як маленька дівчинка з перших днів свого життя опиняється

у жорстокому світі, сповненому насилля, самотності та відчуженості людей один від одного: Unless you believe that every little human being's mind **is quite separate** from every other, separate from common human mind. An unlikely thing, surely [5, с. 8]. У наведеному прикладі за допомогою прикметника **separate** авторка окреслює стан самотності та віддаленості. В описаних життєвих ситуаціях саме сім'я виступає тим рушійним фактором, який спроможний допомогти індивіду подолати труднощі. Адже соціальна самоідентифікація формується на основі сімейної самоідентифікації, тому аби відчуті свою приналежність до соціуму, необхідно спочатку усвідомити свою приналежність до сім'ї. Власне, з родиною пов'язаний початок осмислення свого «я», оскільки саме в ній у свідомість людини закладаються основні моральні цінності, норми, адаптування до зовнішніх умов, правила і образи поведінки. Людина з'являється на світ, росте, виховується в сім'ї, отримує в ній першу освіту, формується як особистість, соціалізується, самоідентифікується. Цей процес самоідентифікації життєвого шляху порівнюється у творі з горою, на яку людина має зійти: You see your life **differently** at **different** stages, like climbing a mountain while the landscape changes with every turn in the path. Розгорнута метафора допомагає зрозуміти, наскільки складним є шлях пізнання світу і себе як його частини. У цьому прикладі за допомогою використання кореневих повторів лексичних одиниць **differently** і **different** зображується несхожість та відмінність етапів становлення. Ця лексика дає певну характеристику дійовим особам, їх поведінці, виявляє ставлення персонажів до реалій життя.

Ключова тема сімейної ідентичності охоплює весь роман і виражена сукупністю таких мовних одиниць (**rooms, furniture, doors, cupboard, panes, the smell of father, smell of the brother, the smell of house**), які допомагають читачеві реконструювати образ родинного устрою, що склався ще в дитячій свідомості героїні. Значна частина образних асоціацій, що виникають в тексті, формується перцептуальними образами: зоровими (**the rooms you run about in, the furniture you among, windows, doors are vast, nothing is your size, large cot**); тактильними (**slippery thing, dirty panes**); синестезією (**the smell of wet wool from my brother, and my own dry and warm smell**).

Перцептуальні образи, які імітують авторське сприйняття світу через перцепцію окремих характеристик, відтворюються в художній моделі тексту різнорівневими мовними одиницями: The room is crammed with **furniture**, enormous, difficult to make one's way around and through. **Two beds**, one mine, and a **large cot**. Dark rain streams down **the dirty panes**. It is cold There is a **smell of dirt and the unwashed smell of Miss Steele (nurse), sour and metallic, the smell of wet wool from my brother, and my own dry and warm smell** [5, с. 18].

Трагізм сімейних стосунків, поранення батька під час війни, зокрема дерев'яний протез (**wooden leg**), який батько змушений був носити, викликали у душі Доріс Лессінг лише негативні емоції. Художні деталі, що використовуються при описі протезу, передаються епітетами **big, hard, slippery, hidden, thing**, що несуть негативні конотації. Героїня називає протез **thing**, навіть не усвідомлюючи що це є. Лексична одиниця **hard** реалізує в тексті як пряме, так і переносне значення, що дозволяє нам спостерігати не лише особистісну важкість, але й усвідомлювати ті масштабні труднощі, які несе війна. У наведеному вище прикладі задля опису дитячої кімнати авторка використала епітети **difficult, large, dirty, sour, metallic, wet, dry, warm**, що вказують на недостатність догляду і турботи про дітей. Сім'я викликає у героїні суперечливі почуття, що дозволяє нам говорити про нестійкий характер процесу сімейної самоідентифікації. Дитина поступово вбирає все, що відбувається в родині, а згодом це впливає на її соціалізацію. На основі моделі сім'ї, сімейних традицій, звичок і цінностей людина вибудовує своє життя: все, пов'язане із сім'єю, так чи інакше, залишається в її пам'яті. Наприклад, мати Доріс згадує про сімейну традицію купання у вихідні дні (**swimming parties at the weekend**), яку вона ввібрала з дитинства: **Small children are always trying to keep things in their proper places**, their world is always coming apart, things in it move about, deceive, lie. **We used to swim** every afternoon in the summer. And we had **swimming parties at the weekend**. Oh they were **such fun**. You always **loved** it when we had parties. Thus spoke my mother, **mourning the best years of her life**, in Persia [5, с. 19].

Проаналізовані описи пронизані спогадами про кращі роки життя, веселощі, які були і які вже не повернути, вони підсилюються мовними одиницями, що підтверджують позитивну спрямованість сприйняття описуваного періоду: **such fun, best years**. Саме через те, що не має можливості впровадити дану традицію у власну сім'ю, мати Доріс із жалем розповідає про неї дітям.

Той факт, що сім'я рано відштовхує її від себе, дозволяє припустити, що сімейна самоідентифікація героїні залишається незавершеною. Про це свідчать і складності в її подальшому житті, наприклад, неодноразово робилися спроби побудувати власну сім'ю. Навіть творчість, яка є сенсом життя Лессінг, асоціюється в її свідомості із затишком рідного дому: **the world of dreams, where I have always been at home**.

Ключова ідея роману представлена пропозицією, що виражає головне правило сімейних відносин – **A child should be governed by love**, – однак цієї любові героїні не вистачає (**I knew from the very beginning, she did not love me**), що зумовлює нестійкість процесу її сімейної самоідентифікації. Їй здається недостатньою любов матері, адже та постійно нагадує дочці про бажання народити не дочку, а сина (**telling me over and over again that she had not wanted a girl, she wanted a boy**). Вона ревнує матір до брата і впевнена, що мати спочатку не відчувала до неї любові (**I knew from the very beginning she loved my little brother unconditionally, and she did not love me**). Будь-які висловлювання матері здаються їй нещирими (**theatrical announcements**) і нестерпними (**could not bear them**): **What I remember is hard bundling hands, impatient arms and her voice telling me over and over again that she had not wanted a girl, she wanted a boy. I knew from the very beginning she loved my little brother unconditionally, and she did not love me** [5, с. 25]; **Long ago I had ceased to respond to her (mother's) always theatrical announcements. I could not bear them** [5, с. 61]. Епітети **hard u bundling (hands),_impatient (arms), theatrical (announcements)** використовуються авторкою для опису негативного досвіду, отриманого нею в родині. Сім'я, яка б мали стати затишним місцем, де людина отримує любов і підтримку, викликала геть протилежні відчуття. Доріс досить часто відчуває до неї роздратування і неприязнь. Наведені нижче мовні одиниці репрезентують в тексті негативний досвід, реалізуючи візуально або через негативні конотації: **hard** – harsh, severe, or offensive in tendency or effect: lacking consideration, compassion, or gentleness [5]; **bundling** (adi.) – pushing or putting someone somewhere quickly and roughly [5]; **impatient** – not patient: restless or short of temper especially under irritation, delay, or opposition; intolerant [5]; **theatrical** – describes behaviour that is not sincere and too extreme and that is intended to attract attention [5]. Не знайшовши свого місця в родині, героїня, незважаючи на прихильність до рідної домівки, опиняється за її межами. Сім'я рано відштовхує Доріс від себе, і вона поступово змушена віддалитись від неї. Слова і словосполучення **to be alone, to wander, from home, far** об'єднані семантикою відчуження, зокрема від сімейного простору: **She took it into her head to start worrying about my being alone. All those years I wandered about sometimes miles from home, and had tactfully not said how far I went.**

Зважившись змінити своє життя (**leaving the Colony as soon as I could, for a new life in London**), Доріс наважується на переїзд, з яким вона пов'язує великі надії на нове життя, але незабаром відчуває розчарування, і Англія втрачає для неї привабливість, як і все до цього. До опису чужого світу за межами сім'ї, який так і не став для героїні своїм, включаються негативні характеристики, підсилені епітетами **grimy, graceless, bleak, ugly, dreadfulness. To get away from the grimy graceless, bleak, ugly, dreadfulness of England**. На противагу такій неприйнятній Англії, у спогадах Доріс повертається в свій будинок, де вона проживала в оточенні природи: **We drove through mountainous roads made for caravans, horses, mules, donkeys** [5, с. 165]: **The water was so cold! It was mountain water. It came running down from the mountains in stone channels. You simply had to shout as you jumped in!** [5, с. 172].

Отже, в автобіографічному романі Доріс Лессінг «Under My Skin» виокремлено важливий тип самоідентифікації особистості, а саме тип сімейної самоідентифікації особистості. Її формування виявляється незавершеним, що призводить до особистісної кризи

героїні, а згодом негативно впливає на її самовизначення в соціумі. Нездатність адаптуватися в чужому просторі та відмова від свого власного несуть за собою втрату ідеалів та особистісного сенсу буття.

Взаємодія особистісної системи цінностей та її картини світу із життєвими цінностями і цілями, правилами поведінки і установками проявляються в досліджуваному тексті і його лексико-семантичній структурі. Лінгвостилістичний аналіз художнього матеріалу дозволив схарактеризувати певний тип самоідентифікації і те, яким чином він формує культурну та сімейну самоідентифікацію особистості. Крім того, виявлена специфіка мовних одиниць та їх відображення в лексичному наповненні тексту дозволила виокремити поняття подвійної свідомості та пограничні стани героїні, яка знаходиться між «своєю» і «чужою» культурою. Саме навіювання «чужої» культури та труднощі, які виникають в процесі самоідентифікації, спричиняють внутрішній конфлікт і викликають відчуття «Іншості». Ми спостерігаємо, як персонаж шукає істину свого буття і співвідносить його з пізнанням самого себе. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в детальному аналізі та співставленні інших типів самоідентифікації та у виокремленні їх мовних маркерів у художньому дискурсі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горлач М. Концепт «Інший» у романній диалогії Доріс Лессінг «П'ята дитина» та «Бен серед людей» / М. Горлач. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство. 2011. Вип. 33. – С. 229–239.
2. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту: Учебник для студентів філологічних спеціальностей / В. А. Кухаренко. – Одеса. : Латстар, 2002. – 292 с.
3. Обушний М. І. Етнос і нація: проблеми ідентичності / М. І. Обушний. – К. : Український Центр духовної культури, 1998. – 204 с.
4. Kövecses Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling / Z. Kövecses. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 240 p.
5. Lessing D. Under My Skin. Volume One of My Autobiography, to 1949 / D. Lessing. – N. Y: HarperCollins, 1995. – 448 p.
6. Turner J. Social categorization and the self-concept: A social cognitive theory of group behavior / J. Turner // Lauder E.J. (eds.) Advances in group process. Theory and research V. 2. – Greenwich, Connecticut: JAI Press, 1985. – P. 392–399.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2018 р.